

Indledning

Indledning

- Danmark er et skovland* Danmark befinder sig i naturgeografisk henseende i det såkaldte tempererede løvskovsbælte. Landet er altså alt andet lige et skovland fra naturens side. Men alt andet er ikke lige. For siden de første træfrø spredt af vind og fugle begyndte at spire i den jord, der senere skulle blive til Danmark, har mennesket påvirket skoven. Undertiden forsætligt men oftest blot som afledte virkninger, ingen kunne forudse, er skovens udstrækning og beliggenhed, træernes art, alder og sundhed gennem historien blevet formet i en spænding mellem menneskelig virksomhed og naturprocesser. Vore dages skove er resultater af dette årtusindlange samspil.
- Træerne indvandrer* Den seneste istid, der sluttede for ca. 13.000 år siden, efterlod et øde landskab, som kun langsomt blev koloniseret af planter og dyr sydfra. Først efter ca. tretusind år var det dækket af sammenhængende skov. Den var domineret af træarter, der spredes hurtigt og som tåler et køligt vejrlig såsom birk, røn, bævreasp og pil. Efterhånden indvandrede også skovfyr, som gradvis fortrængte birken. Og med skovens komme forsvandt tundraens dyreliv til fordel for blandt andet elg, urokse og kronhjort.
- Den lysåbne birke-fyrreskov gav andre arter gode muligheder for vækst og spredning, og efter ca. tusind år var hassel dominerende på de bedre jorder. Dens udbredelse forløb ikke samtidigt over hele landet, og det er tænkeligt at tidens omvandrede jægerstammer har samlet og måske ligefrem dyrket dens nødder.
- Skoven bliver tættere* I takt med indvandringen af nye arter afløstes hassel-fyrreskoven af mere artsrige urskovstyper, som prægede landskabet helt frem til den ældre jernalder. På fugtig, næringsrig bund opstod lysåbne egeskove med elm, ask og birk. Og på mere tør bund var småbladet lind den fremherskende art sammen med blandt andet hassel. Denne meget lange periode i skovens historie, fra de sidste tre årtusinder af jægerstenalderen frem til og med bronzealderen, kaldes derfor ofte for lindetiden.
- Selvom det var skoven, som gennem denne periode var det altdominerende plantesamfund, var den ikke uden afbrydelser. Den naturlige livscyklus skaber huller i kronedækket, når gamle, udlevede træer segner. Og det er yderst tænkeligt, at de store planteædere lokalt har sat deres præg på skovens tæthed. I takt med at træarter som skygger meget, som fx lind fik overtaget blev skoven dog nok i almindelighed tættere og mørkere, og mennesket foretrak i hele sidste del af jægerstenalderen bopladser langs kysten.
- Landbrug og skovrydning* Men for omkring sekstusind år siden skete der noget. Landbrugskulturen, der i sit inderste væsen byggede på beherskelse af naturens kræfter, holdt sit indtog. Dyr og planter blev tæmmet, og landet blev taget i besiddelse under andre former og i en helt anden målestok, end da man levede af jagt, indsamling og fiskeri. Rundt omkring måtte skoven vige pladsen til fordel for permanente bopladser, agerlodder og græsgange. Efterhånden som befolkningen voksede steg behovet for landbrugsjord, og skoven blev trængt tilbage. Lindeskoven afløstes af åbne græsnings-skove med spredte hasseltykninger, og på de lette jorder i Jylland bredte

et næsten træløst slettelandskab sig. Ved menneskets hjælp blev dets næringsfattige græsser og purrede småtræer snart overtaget af hedelyngens lave buske.

*Skovens
ulige fordeling*

Trods vekslende frem- og tilbagegang i et kortere tidsperspektiv fortsatte den generelle skovrydning gennem bronzealderen. I den ældre jernalder omfattede landbrugets spredte, midlertidige agerlodder og vidtstrakte græsgange en større andel af det danske landskab end nogensinde før eller siden. Men ved jernalderens slutning ca. 500 e. Kr. koncentreredes jordbruget, og skoven fik atter mulighed for at brede sig. Det resulterede i en regional udbredelse, der stort set svarede til det billede, man ser på kort fra 1700-årenes slutning.

Der var stort set kun skov på de "nye" morænejorder, som stammer fra den seneste istids voldsomme bearbejdning af jordbunden. Skoven fandtes således fortrinsvis i det østlige Jylland samt i øernes centrale dele, mens de fleste kystområder var skovblottede. Lokalt var de fleste større sammenhængende skvområder lokaliseret i kuperet terræn eller på andre steder, hvor dyrkning var vanskelig.

*Bøgen –
det danske træ*

Det var først i forbindelse med den omfattende 'marginalisering' i sidste del af jernalderen, at bøgen vandt frem. Den var indvandret allerede i bronzealderen. Men først da agerjord og græsningsarealer lagdes øde, fik den – måske ved rodende svinetryners hjælp - mulighed for på meget kort tid helt bogstaveligt at overskygge andre arter. Som tidligere linden havde været det, blev bøgen indtil 1900-tallets begyndelse danske skoves karakter-træ.

Mange slags skove

Med en definition fra 1600-tallet, var skov simpelthen defineret som områder med træer, og landbrugskulturens udbredelse skete på træernes præmisser. Der var altså fra begyndelsen overalt tale om, hvad man kunne kalde skovlandbrug. Og sådan fortsatte det gennem størstedelen af historisk tid. Der fandtes træer på arealer, som i øvrigt var underkastet mange forskellige former for udnyttelse. Så det giver næppe mening at opfatte 'skoven' som en særlig landskabstype. Den var snarere en egenskab (tilstedeværelsen af træer), som var udbredt til ganske store dele af kulturlandskabet.

Der kunne være træer mellem agerjordens furer, på engens græstæppe, i tørvemosens rand og spredt i overdrevets vidtstrakte græsgange. Overalt spillede udnyttelsen af træernes ved, frugter eller løv derfor sammen med andre brugsformer såsom agerdyrkning, græsning og høslæt. Hver en del af landskabet havde flere funktioner, og skovbruget var mangesidigt.

*Skov-
ødelæggelsen*

Denne mangesidighed i udnyttelsen af landskabet har præget langt den største del af vor historie. Og det gik godt, så længe det var muligt at opretholde en balance mellem de forskellige funktioner. Men efterhånden som stadig flere munde skulle mættes, blev der undertiden ubalance. Så blev der fældet træer til brændsel og tømmer hurtigere, end nye kunne vokse op. Der blev ryddet så store flader til agerjord, at træ måtte hentes langvejs fra. Eller landsbyens husdyrflok blev så stor, at man kun kunne

holde den i live ved at lade den græsse på overdrevet året rundt. Så bukede de unge træer under ved bid og nedtrædning.

*Naturressourcer
i ubalance*

Denne grundlæggende ubalance mellem befolkningens behov og de tilstedeværende naturressourcer har præget størstedelen af historisk tid. Den var grunden til skovens tilbagegang, og den bidrog til at skærpe den ulige adgang til træ. Dels ved at i forvejen skovfattige egne nu helt mistede deres skov, mens enkelte sparsomt bebyggede marginalområder som det nordøstlige Sjælland, det midtjyske Søhøjland og Rold Skov i Himmerland i det store og hele beholdt deres. Og dels som følge af politiske forholdsregler, der skulle sikre at samfundets magthavere fortsat havde adgang til rigeligt med træ.

Ulige rettigheder

Det danske samfund var i perioden fra middelalderen frem til 1800-årene kendetegnet ved systematiseret ulighed. Mest grundlæggende var forskellen på den klasse af adelige herremænd, som ejede jorden, og de fæstebønder, der som ufri jordlejerne dyrkede den. Og netop denne ulighed blev engang i middelalderen overført på skovens brug. Da bestemtes det, at højstammede træer som eg, bøg og ask, på hvis nedfaldne frugter man opfedede såkaldte skovsvin om efteråret, skulle forbeholdes herremændene. Man kaldte dem overskov. Til gengæld fik fæsterne forholdsvis fri råderet over alle mindre træarter – også unge ege, bøge og aske – som man kaldte underskov.

Denne opdeling af rettighederne til skovens træer efter socialklasser havde til formål at beskytte herremandsstandens forsyning med træ. Men træer er levende organismer, som vokser. De begynder altså deres liv som underskov for først at opnå en status som overskov i høj alder. Så trods intentionen om det modsatte, gav systemet i virkeligheden bønderne kontrollen med skoven.

*Bonde-
skovbrug*

Den mest udbredte form for anvendelse af underskoven var stævning eller stynning, dvs. nedskæring af træet til rod eller stød, hvorfra det så kunne sætte nye stammer. Men i 15- og 1700-tallets økonomiske opgangstider betød den fortsatte stævning af underskoven, at mens overskoven blev forbrugt, fik meget få træer mulighed for nogensinde at vokse ud af bøndernes råderet.

Så gennem 16-1700-årene forvandlede store områder fra højstammet skov til lav kratskov, uden at det samlede skovareal af den grund formindskedes nævneværdigt. Skoven fik blot en anden karakter, men samtidig faldt den samlede indenlandske produktion af især tømmer betydeligt. Allerede ved periodens begyndelse var det nødvendigt at importere flådetømmer og andre særlige produkter fra udlandet. Men udviklingen bekymrede ikke uden grund den politiske elite, og der blev gjort store anstrengelser for at ændre situationen.

*Tidlig
skovdyrkning*

Kronen var landets største gods- og skovejer, og siden enevældens indførelse i 1660 udstedte den en række skovforordninger, der primært var rettet mod brugen af dens egne skove. Den vigtigste regel, foruden bøndernes pligt til kun at bruge overskoven efter særlig tilladelse, var at udgåede træer, vindfælder og nedfaldne grene skulle udnyttes før sunde træer. Så skovens indhold af dødt ved har altså været yderst sparsomt.

Af samme grund kunne indførelse af systemer, hvorved hele parceller af skoven blev afdrevet på en gang, ikke tillades.

Samtidig begyndte man forsøg med skovdyrkningsformer, der ikke som det traditionelle bondeskovbrug alene var baseret på træernes evne til at skyde igen efter hugst, men som også inddrog såning og plantning. Især lykkedes dog fredning af selvforyngede arealer ganske godt, selv om græssende husdyr og hjortevildt overalt udgjorde et betydeligt problem. Det blev imidlertid mindre, da bestanden midlertidigt reduceredes af gentagne kvægpestepidemier gennem 1700-tallet. Og i 1763 påbegyndte kronen sit hidtil mest ambitiøse skovdyrkningsforsøg.

*Den Gram-Langenske
Forstordning*

Med hjælp fra den ansete tyske skovbrugsekspert Johan Georg von Langen iværksatte overjægermester Carl Christian von Gram dette år en omfattende planlægning af den fremtidige drift af de kongelige skove, som ikke blev afhændet ved det samtidige krongodssalg. Det vil sige de nordsjællandske skove. Trods det mangesidige skovbrugs fortsatte dominans lykkedes det gennem de følgende tretten år blandt andet at tilplante betydelige arealer med såvel danske som fremmede træarter. Det foretrukne bestandstræ var, foruden eg og bøg, rødgran. Takket være effektive hegn fik de unge træer lov til at vokse op i fred, og flere steder findes enkelte af von Langens træer den dag i dag.

*Skovenes
udskiftning*

Den ambitiøse ordning blev bragt til ophør kun femten år efter dens påbegyndelse. Staten skulle spare, og ikke mindst på grund af behovet for hegning af kulturarealerne var udgifterne til foryngelse voldsomme. Det stod klart, at moderne, effektiv skovdrift baseret på velafgrænsede bevoksninger (afdelinger) af ensartede og ensaldrende træer, som var underkastet en mangeårig planlægning med hensyn til foryngelse, pleje, udtynding og sluthugst forudsatte skovgræsningens ophør. Kun ved at gøre skovbruget ensidigt – nemlig rettet mod produktion af træ – kunne det blive forudsigeligt og gøres til genstand for meningsfuld planlægning.

Man måtte altså dele de mange former for ressourceudnyttelse, som hidtil havde karakteriseret skovene, geografisk. Det skete ved en såkaldt udskiftning eller separation. Retningslinierne for skovudskiftningen blev udstukket i den Store Udskiftningsforordning i 1781, og i 1805 gjorde Fredskovsforordningen den obligatorisk. Hvor en eller flere herremænd og bønder deltes om overskov, underskov og græsning, for eksempel på landsbymarker eller i overdrev, blev den bedste del af skoven udlagt til herremændene, mens bønderne fik mindre, spredt bevoksede arealer i periferien som erstatning for deres hævdvundne rettigheder til græsning og underskov.

*Skovfred
og skovrydning*

Kronens nordsjællandske skove blev udskiftet i 1780'erne, hvorefter husdyrgræsningen ophørte og vildtbestanden blev reduceret kraftigt. Hermed var grunden lagt til det ensidige skovbrug, som fulgte op på von Langens plansystem. Samtidig førte efterspørgselen på såvel brænde som agerjord hurtigt til, at de fleste af bøndernes underskogs- og græsningslodder blev ryddet og omdannet til landbrugsjord. Og mange private skovejere opretholdt græsningen på de arealer, som ved udskift-

ningen var udlagt som godsets fremtidige skov. Hvis de da ikke ligefrem også ryddede den for at få en hurtig fortjeneste.

Sådanne skovslagtninger var den væsentligste årsag til, at kronen i 1805 udstedte den såkaldte Fredskovsforordning. Den bestemte ikke alene, at alle skove indenfor en frist på fem år skulle udskiftes. Den pålagde til lige alle derved dannede overskove skovpligt. Det betød, at arealer som ved udskiftningen udlagdes som overskov for al fremtid skulle bære skov. Og for at sikre dette, blev alle former for skovgræsning forbudt med undtagelse af opfedningen af svin. Denne bestemmelse er stadig dansk skovlovgivnings grundvold og senere er også svinene sendt ud af skoven.

Der gik imidlertid lang tid før forordningens påbud var ført ud i livet. Endnu i 1830 rådede fællesskabet i ca. 15 pct. af landets privatskove, og i hen ved en tredjedel var der endnu græsning. Men med tiden vandt skovfreden frem, og skovødelæggelsen blev bragt til ophør. Skovarealet var stabiliseret, men umiddelbart havde skovudskiftningen ført til den nok mest omfattende skovreduktion nogensinde. Rydningen af græsningsvederlag og underskovslodder førte nemlig til, at det danske skovareal over en menneskealder reduceredes til to tredjedele. Ved 1800-tallets begyndelse havde det nået sit absolutte minimum på ca. 4 pct..

*Øer i
det åbne land*

Med udskiftning og efterfølgende fredning ved hjælp af retliniede stendiger kom skoven til at spille en ny rolle i det danske landskab. Fra at have været så godt som allestedsnærværende var den nu henvist til at ligge som geometrisk afgrænsede øer i et hav af landbrugsland. Den brede befolkning havde ikke længere noget med skoven at gøre, nu den ikke længere spredte sig ind over deres marker. Ofte blev befolkningen tværtimod holdt ude af nidkære hegnsmænd. Den ensidige produktion af træ blev i stigende omfang overladt til særligt uddannede specialister. Ligesom skoven ikke længere var en del af landbrugslandet, var skovbrug ikke længere en del af landbruget.

*Angreb
på skovpligten*

Men de godsejere, der sammen med staten ejede størstedelen af landets skov, havde som regel både skov- og landbrug. Og i den indbringende kornhandelsperiode midt i 1800-tallet følte forbudet mod at konvertere skov til landbrugsjord som en urimelig klods om benet. En række storgodsejerkredse med den senere statsminister Jacob Estrup i spidsen forsøgte at løbe storm mod skovpligten i den økonomiske valgfriheds navn. De tilbød ligefrem som erstatning at rejse ny skov i Jylland. Men folkestemningen var imod, og skovpligten bestod. Visse valg kan ikke gøres om.

Skov i Vestjylland

Når ideen om så at sige at flytte skov fra Øerne til Vestjylland kunne opstå, var det fordi skovens Danmarkskort netop i disse år var ved at blive ændret radikalt. Efter at statsadministrationen gennem lang tid med misnøje havde iagttaget, hvordan vidtstrakte jyske arealer udpint gennem århundreders overudnyttelse og derved omdannet til lynghede, som kun kunne brødføde en ganske beskedne befolkning, blev der gjort flere forsøg på at opdyrke den, så den kunne give et større afkast. Og i 1788 stod den indvandrede tyske forstmand Georg Vilhelm Brüel i spidsen for anlæggelsen af en plantage ved Stendal syd for Viborg.

Gennem de følgende årtier skød andre statslige hedeplantager op, samtidig med at stadig flere private forsøgte sig med plantageanlæg. Rigtig gang i den milevide hedes opbrydning i landbrugsjord og nåletræsplantager kom der imidlertid først, da Det Danske Hedeselskab var dannet i 1866. Enrico Mylius Dalgas var dets initiativtager og dynamiske agitator, og ved utallige plantningsmøder rundt om i landsdelen lykkedes det ham at vinde bred folkelig opbakning til hedesagen. Målet var – med Dalgas' ord - at gøre Vestjylland 'loddent' ved hjælp af plantager og levende hegn. Og den folkelige opbakning materialiserede sig efterhånden i form af statslige tilskud.

Skovarealet vokser Når det landsdækkende skovareal steg fra ca. 4 pct. omkring 1800 til 5½ pct. i 1881 skyldtes det således ikke mindst plantageanlæg i hidtil skovløse egne. På Øerne rejstes der skov på en række marginale overdrevsjorder, og i Jylland fulgtes hedetilplantningen op af anlæggelsen af statslige klitplantager. Ved skovtællingen i 1907 havde Jyllands skovareal overhalet Øernes.

Løvskov viger for nåleskov Alene denne geografiske forskydning fra øst mod vest er tilstrækkelig forklaring på nåletræernes fremmarch gennem sidste del af 1800-tallet. For på de næringsfattige og forblæste sandjorder, hvor flertallet af de nye skove rejses, trives indførte nåletræsarter bedst.

Men også i de gamle skovegne bredte interessen for udenlandske træarter sig siden von Langens tid. I det tidlige 1800-tals engelsk-inspirerede landskabshaver skulle der gerne være så mange fremmede arter som muligt. Og nåletræer som for eksempel lærk og gran optrådte i perioder som rene statussymboler. Fra landskabshaven vandt enkelte af de fremmede arter indpas i skovbruget, og de fandt ikke mindst anvendelse i takt med, at vandlidende lavbundsjorder i skovene drænedes og tilplantedes. Ved 1. verdenskrigs slutning overgik landets samlede nåleskovsareal således løvskovsarealet.

Den romantiske skov Indførelsen af det nye, ensidige skovbrug faldt tidsmæssigt sammen med romantikkens veneration for det naturlige – i mennesket såvel som i landskabet. Så den rent nyttebetonede frembringelse af salgbare træprodukter stod fra første færd i modsætning til naturdyrkelsen, og selv fremtrædende skovfolk kunne ved 1800-tallets midte nostalgisk genkalde sig fortidens uordnede skove. Der blev derfor hist og her levnet plads til såkaldte lystskove, hvor en bestemt fremtræden vejede tungere end det økonomiske udbytte.

Bymennesket i skoven Skovens indfredning og skovbrugserhvervets professionalisering skabte med tiden en betydelig afstand til befolkningens flertal. Og denne afstand blev selvsagt ikke mindre af, at befolkningstilvækst og industrialisering fik byerne til at vokse. Ved 1900-tallets begyndelse kom den til udtryk på to måder. Dels bekymrede skovbrugserhvervet sig over en naturfremmet offentligheds hensynsløse færdsel i skovene. Det var i disse år, at ordet 'skovsvin' fik en ny betydning. Og dels dannede der sig en med tiden velorganiseret opinion, som med stor effekt kunne stille krav til skovens behandling.

Økonomien først Efter at staten under de to verdenskrige havde påbudt ekstraordinært store hugster for at imødegå brændselsmanglen, gentilplantedes store arealer i de gamle løvskovsegne med nåletræ. Og gennem 1950erne vandt rødgran blandt skovbrugets teoretikere såvel som dets praktikere ry som et lille økonomisk mirakel. Kort omdrift og gode priser. Risikoen for stormfald var uforudsigelig og måtte derfor lades ude af betragtning. Selv efter de voldsomme storme i 1967 fortsatte satsningen på rødgran uden store forbehold.

Men gennem 1900-tallets sidste årtier begyndte meget at ændre sig. Som i det øvrige samfund steg arbejds lønningerne indenfor et skovbrugserhverv, som først meget sent var slået ind på mekaniseringens vej. Motorsave og udslæbningstraktorer vandt eksempelvis først frem efter 2. verdenskrig. Samtidig begyndte træpriserne at falde, og det som siden det tidlige 1800-tal havde været erhvervets eksistensberettigelse: produktionen af træ, var ikke længere voldsomt rentabel. Det var på tide at søge nye veje.

Ny flersidighed Da Danmark i 1989 fik en ny skovlov var sigtet ikke længere blot, som i dens forgænger fra 1935, 'god skovdrift' men 'god og flersidig skovdrift'. For samtidig med at pris- og lønrelationer tilsagde en ekstensivering, således at udgifterne til foryngelse og kulturpleje blev bragt ned, var skovens sundhed og naturlighed i stigende grad blevet et offentligt anliggende.

Ved revisionen af Naturbeskyttelsesloven i 1969 var der for første gang blevet almindelig offentlig adgang til alle skove, også de private. Men ved siden af denne rekreative interesse for skovene var der andre hensyn at tage. Misvækst i mange rødgranbevoksninger sammen med konstatering af bøgeskovsarealets tilbagegang har ført til et artikuleret ønske om mere naturlige skove; et ønske der forstærkes af bestræbelserne på at bevare den biologiske mangfoldighed globalt.

Nye værdier Udnyttelsen af danske skove er i dag stort set lige så varieret, som den var før Landboreformerne. Som et udtryk for samfundets rigdom gælder den imidlertid i mindre grad dens materielle ressourcer. Det er nu individuel fordybelse i skovens skønhed og stilhed eller gamle og nye stammeritualer som jagtselskaber, orienteringsløb og teambuilding-kurser, der er i højsædet.

Fremtidens skov Det tager tid at tilpasse en skov til nye krav og forventninger til fremtiden. Da de flådeegge, som blev plantet efter Englandskrigene 1807-14 var hugstmodne, var træskibe et anliggende for nostalgikere og museer. Men dagens samfund er ofte kendetegnet af at vi ikke har tid! Evne og vilje til hurtig omstilling er vore dages trumf. Det træge og det varige er ofte i lav kurs. Men skoven er træg. Og det kan give problemer.

Der er således ingen grund til at tro, at offentlighedens krav til danske skove vil blive færre i årene som kommer. Samtidig med en fortsat nicheproduktion af særlige træprodukter, som kan kaldes bæredygtig, fordi den tager behørigt hensyn til at andre levende organismer vedbliver med at være netop levende, vil flersidigheden blomstre. Og skovens kvalitet som "træg" naturoplevelse bliver utvivlsomt af afgørende betyd-

ning for dens værdi. Men naturoplevelser bygger på forestillinger om, hvordan rigtig natur ser ud. Og skovens træghed kan jo også forhindre, at denne kosmetiske naturtilstand indfinder sig med tilstrækkelig hast, og så må vi hjælpe til. I så fald kan fremtidens skovbrug blive særdeles intensivt sammenlignet med nutidens.

*Skovstatistik
- før og nu*

Siden 1881 har der med 10-15 års mellemrum været udarbejdet skovstatistik i Danmark baseret på indberetninger fra de enkelte skovejere (se bilag 1.) På grundlag af disse indberetninger har det været muligt at udarbejde statistik om bl.a. skovarealets størrelse og fordeling på træarter.

Med nutidens ændrede forudsætninger for skovdrift samt det ændrede fokus i nutidens skovpolitik er der kommet nye behov for informationer, som fx viden om bevoksningernes struktur og skovens biodiversitet. Fra og med 2002 gennemføres der derfor en ny form for skovstatistik på grundlag af stikprøvemålinger i skovene. Ved disse målinger indsamles der en række oplysninger, som fx stående vedmasse, dimensionsfordeling, træartsblandinger, variation i bevoksningsstruktur og forskellige indikatorer for biodiversitet.

